

Arjan Krijgsman
Jan Mulder

Normen en waarden in het vreemdetalenonderwijs

Onderwijs is, zoals we weten, nooit waarde vrij. In de jaren zestig en zeventig was de kritiek van linkse denkers dat schoolboeken de normen en waarden van de gevestigde orde reproduceerden. Maar ook hedentendage houdt men zich met dit onderwerp bezig. Reformatorische scholen laten leergangen herschrijven omdat zij zich niet kunnen verenigen met de normen- en waardewereld die uit de bestaande leergangen spreekt. Ook uit de kritiek op vooroordelen en stereotypen in leerboeken moderne vreemde talen (o.a. Meijer 1995) spreekt een duidelijk normen- en waardebesef.

Zodra dit thema aan de orde komt, dringen zich vragen op die niet makkelijk te beantwoorden zijn. Welke betekenis kan op de drempel van de 21ste eeuw die aandacht voor normen en waarden hebben? Is nog wel duidelijk te maken hoe de school haar 'opvoedende' taak moet zien in een tijd waarin gedragsnormen, waardesystemen, manieren van leven en communicatiemogelijkheden in een razend

'Hoe radeloos zijn we eigenlijk of zijn we de radeloosheid zelfs alweer voorbij?'

tempo veranderen? Hoe kunnen normen en waarden nu omschreven worden? Is een discussie over normen en waarden in de tijd van het postmodernisme nog wel op zijn plaats? Bijvoorbeeld omdat we sinds de jaren zestig en zeventig met een maatschappij te maken hebben met meer subgroepen en subculturen die hun eigen normen- en waardebesef 'cultiveren'? Hoe radeloos zijn we eigenlijk of zijn we de radeloosheid zelfs alweer voorbij?

In dit artikel geven wij onze visie op de plaats van normen en waarden in leergangen voor het vreemdetalenonderwijs. Daarnaast hopen wij met dit artikel enkele criteria te kunnen toevoegen aan bestaande criterialijsten die nu door veel leraren gebruikt worden bij het kiezen van nieuwe leergangen. Deze 'nieuwe' criteria geven wellicht de mogelijkheid kriti-

scher te kijken naar het normen- en waardepatroon dat aan mvt-leergangen ten grondslag ligt.

Basisvorming en normen en waarden

De bedenkers van de basisvorming besteden op verschillende manieren aandacht aan normen en waarden. Enerzijds – zo wordt gesteld – dient de basisvorming leerlingen voor te bereiden op veranderingen in normen en waarden waarmee zij in hun leven te maken zullen krijgen. Anderzijds is er sprake van het door leerlingen leren signaleren van eigen waarden en normen en van het ontwikkelen van waardebesef en oordeelsvermogen ten aanzien van maatschappelijke vraagstukken. Daarnaast zijn nogal wat kern-doelen van de basisvorming gericht op persoonlijke ontwikkeling en maatschappelijke vorming. Het gaat om de doelen 'leven en werken met jezelf en anderen', die bij vrijwel alle vakken zijn terug te vinden. Hierbij horen subdoelen als:

- voor zichzelf en anderen zorgen
- ontwikkelen van een gevoel van verantwoordelijkheid voor anderen
- zich verplaatsen in andermans standpunten
- respect leren hebben voor andermans waarden

Men kan zich met betrekking tot deze doelen verschillende dingen afvragen:

- Leveren ook leergangen moderne vreemde talen een voldoende bijdrage aan het bereiken van deze doelen? Zijn leergangen door de komst van de basisvorming in dit opzicht veranderd?
- In hoeverre is de verlangde aandacht voor waarden en normen in overeenstemming te brengen met het 'aansluiten bij de leef- en ervaringswereld van de leerlingen', hetgeen voor de vreemde talen een eis van de basisvorming is?
- Als men – zoals velen – van mening is dat in een tijd als de onze geen sprake kan zijn van *overdracht* van normen en waarden, maar hoogstens van normen- en waardecommunicatie, hoe kan daaraan dan binnen de context van een mvt-leergang vorm worden gegeven?

Minimale maatschappelijke consensus

Juist binnen het communicatieve vreemdetalenonderwijs krijgen normen en waarden een extra-dimensie. Want in het vreemdetalenonderwijs zal de ontmoeting met de vreemde taal als ontmoeting met een andere wereld er uiteraard toe (kunnen) bijdragen dat de eigen persoonlijkheid wordt ontwikkeld. In die ontmoeting liggen mogelijkheden om bijvoorbeeld het begrip voor andere volkeren, culturen en manieren van leven te vergroten. Als je de leergangen

bekijkt die nu op de markt zijn, dan kun je je afvragen in hoeverre zij een wezenlijke bijdrage leveren aan een persoonlijkheidsontwikkeling die mede op basis van een normen- en waardecommunicatie binnen de school tot stand komt.

In dit artikel doen wij een aantal aanbevelingen voor auteurs van basisvormingsleergangen en docenten moderne vreemde talen. Wij laten ons hierbij leiden door het bredere kader van een normen- en waardebesef dat je misschien wel zou kunnen omschrijven als de 'minimale maatschappelijke consensus'. Waar het bestaande evenwicht wordt verstoord door individuen of groepen, wordt door de samenleving op grond van de gezamenlijk ervaren consensus verontwaardigd gereageerd. De hevigheid van sommige reacties maakt duidelijk dat de 'meerderheid' zich dan in haar morele, culturele en/of sociaal-politieke waardeoordelen geraakt voelt. In de reacties gaat het dan vaak niet meer om 'opvoeding', maar slechts om de verschillende soorten en hevigheid van de sancties die mogelijk zijn.

'Men vraagt zich weer af hoe de school haar opvoedende taak moet zien.'

Als gevolg van bezorgdheid over ontwikkelingen die wellicht als 'vervagend normen- en waardebesef' omschreven zouden kunnen worden, komt ook de 'pedagogische opdracht' van de school weer wat meer in zicht. Men vraagt zich (weer) af hoe de school haar opvoedende taak moet zien, hoe gedragsverandering tot stand kan worden gebracht. De vraag die hier van belang is, is: hoe maakbaar is gedrag van jongeren anno 1996?

De pedagogische opdracht en het lesmateriaal

Het is opvallend hoe weinig in de discussies rond de in 1992 door Ritzen geformuleerde 'pedagogische opdracht' van het onderwijs het materiaal waarmee in de scholen wordt gewerkt aan de orde komt. Toch is juist dit materiaal in relatie tot normen en waarden van grote betekenis; bij leraren die op het gebied van normen- en waardeoriëntatie niet gemakkelijk eigen initiatieven nemen, kan door de inhouden van leergangen de discussie en het nadenken over normen en waarden op gang komen.

Dit geldt zeker ook voor leergangen moderne vreemde talen in het kader van communicatief vreemdtaalenonderwijs. Waar gevraagd wordt dat via o.a. authentiek materiaal een beeld van het land van de doeltaal wordt geschetst dat aansluit bij de beleevings- en ervaringswereld van de leerlingen, gaan de keuzes van de auteurs een belangrijke rol spelen. Omdat binnen de uitgangspunten van communicatief talenonderwijs naast het pragmatische ook het pedagogische element van essentiële betekenis is, zou in het mvt-onderwijs de persoonlijke ontwikkeling van de leerlingen een grote rol moeten spelen. Het is daarbij en belangwekkende vraag in hoeverre de auteurs hun taak als sturend, als 'opvoedend' zien. In principe zijn hier verschillende keuzes mogelijk:

- Auteurs hebben geen duidelijke ideeën over normen en waarden die bij veel jongeren leven. Bij het schrijven van de leergang speelt normen- en waardecommunicatie geen expliciete rol van betekenis. (Uiteraard wil dat niet zeggen dat hun eigen normen en waarden niet in de leergang terug te vinden zijn).
- Auteurs hebben een goede kennis van en duidelijke ideeën over normen en waarden die bij jongeren leven. Zij beschouwen deze als een gegeven, als een deel van de beleevings- en ervaringswereld van leerlingen en zij proberen daarbij zo veel mogelijk aan te sluiten. Mochten zij al bedenkingen hebben tegen het normen- en waardebesef bij jongeren zoals zij dat zien, dan wordt dat in de leerboeken niet zichtbaar gemaakt. Een voornaam overweging daarbij is dat de vreemde taal het beste geleerd wordt door middel van materiaal dat als direct aansprekend, als zeer dichtbij wordt gezien.
- Auteurs hebben een goede kennis van en duidelijke ideeën over normen en waarden die bij jongeren leven. Zij beschouwen die niet voortdurend in overeenstemming met de eigen als waardevol ervaren opvattingen over respect, verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid enz. Door middel van teksten, opdrachten en oefeningen proberen zij een normen- en waardecommunicatie op gang te brengen die de leerling tot reflectie op eigen normen- en waardebesef kan brengen.

De theorie van Kohlberg en leerboekteksten

De Amerikaanse psycholoog Kohlberg stelt dat mensen in hun morele ontwikkeling verschillende fasen doorlopen. Hij onderscheidt in het ontstaan van een waarden- en normensysteem bij jongeren zes fasen, die door iedereen in dezelfde volgorde worden doorlopen. Niet iedereen bereikt volgens hem ook het zesde en laatste stadium; het is goed mogelijk dat men niet verder komt dan fase 4.

Schematisch ziet die ontwikkeling in fasen er als volgt uit:

A. Pre-conventioneel niveau: morele waarden berusten op fysieke zaken

fase 1: Gericht zijn op straf en gehoorzaamheid: de waarneembare gevolgen van handelingen bepalen het juist of niet-juist zijn van een handeling; het gaat om het vermijden van straf.

fase 2: Een naïef-egoïstische oriëntatie: handelingen zijn juist als ze een effectief middel zijn om de eigen behoefte (soms die van anderen) te bevredigen; geen loyaliteit, dankbaarheid of rechtvaardigheid. 'You scratch my back; I'll scratch yours.'

B. Conventioneel niveau: morele oordelen berusten op het overnemen van bepaalde rollen en verwachtingen

fase 3: 'Good boy, nice girl'-oriëntatie: handelingen zijn moreel juist als ze voldoen aan conventionele opvattingen.

fase 4: 'Law and order'-oriëntatie: autoriteit, regels en het handhaven van de sociale orde worden belangrijk gevonden. 'Right behaviour is doing one's duty and showing respect to authority.'

C. Post-conventioneel niveau: morele oordelen worden niet meer gegeven op grond van de autoriteit van anderen

fase 5: Legalistische oriëntatie: juist handelen wordt gezien in relatie tot algemene individuele rechten en normen. 'Right is a matter of personal value and opinion.'

fase 6: Universeel ethische oriëntatie: hier gelden abstracte universele principes, niet allerlei concrete regels (zoals de tien geboden); respect voor de waardigheid van het individu.

Indien men de theorie van Kohlberg onderschrijft en men van mening is dat het stimuleren van leerlingen in moreel opzicht een belangrijke zaak is, dan zal men leerlingen willen begeleiden naar volgende, 'hogere' fasen. Het zal duidelijk zijn dat de hoofdtaak van de school tussen fase 5 en 6 kan liggen.

Criteria voor het beoordelen van leergangen

Criteria waarmee leergangen beoordeeld kunnen worden met betrekking tot normen en waarden zijn uit de aard der zaak subjectief. Factoren die daarbij een rol spelen, zijn o.a.:

- in hoeverre beschouwt men zichzelf als deel van de groep waarvoor men schrijft,
- in hoeverre is men het bijvoorbeeld eens met de bovengenoemde stellingen over de ik-gerichtheid van jongeren en consumentisme, en zo ja,
- in hoeverre beschouwt men deze als een fenomeen waarover ook via leergangen een verdergaande communicatie en reflectie over normen en waarden op gang zou moeten komen.

Wij zijn ons van deze factoren bewust en stellen nadrukkelijk dat uiteraard ook andere criteria dan de onze mogelijk zijn.

Aandachtspunten bij het opstellen van criteria kunnen zijn:

- *Ik-gerichtheid* (d.w.z. leerboekthema's gericht op eigen 'ik', bijvoorbeeld: uiterlijk, dates, kleding, welbevinden in de Kliek enz. tegenover thema's van een meer overstijgend maatschappelijk belang en de plaats van de leerling in grotere gehelen) tegenover *zorgzaamheid, behulpzaamheid* (d.w.z. thema's gericht ook op de verantwoordelijkheid ten opzichte van anderen e.d.).
- *Consumentisme* (d.w.z. kopen en koopgedrag, merkengerichtheid, hebben om het hebben tegenover bezinning op thema's die bijvoorbeeld met immateriële waarden te maken hebben) tegenover *andere waarden* (d.w.z. thema's die ook te maken hebben met hogere normen en waarden).
- *Confrontaties en keuzes voor jezelf* (d.w.z. eigen vrijheid/meningen t.o.v. anderen, te nemen beslissingen) tegenover *harmonie en keuzes ook voor anderen* (d.w.z. ook rekening houden met anderen, respect en waardering voor anderen hebben)
- *Jong-zijn als norm* (d.w.z. wie speelt een rol in teksten e.d., hoe gebeurt dat?; in hoeverre is jong-zijn de norm tegenover aandacht voor meningen, opvattingen e.d. van ouderen?) tegenover ook *aandacht voor andere leeftijdsgroepen* (d.w.z. aandacht voor andere generaties, de - positieve - relatie tussen jongeren en ouderen, de ouderen als 'partners' e.d.)
- *Eigen cultuur vs. andere cultuur* (Hoe wordt de andere cultuur gezien? Wordt daarin ook een opdeling jong-oud, vrouw-man, modern-ouderwets gemaakt? Hoe lopen de verbindingslijnen tussen de eigen en de andere cultuur?)

Deze aandachtspunten hebben we 'vertaald' naar een zevental met normen en waarden nauw samenhangende begrippen: respect, verantwoordelijkheid voor jezelf en anderen, verdraagzaamheid, behulpzaam-

heid, zorgzaamheid, gemeenschapszin en kritisch beoordelen van maatschappelijke verhoudingen. Wij zijn van mening dat veel andere 'normen en waarden' die in discussies genoemd worden uiteindelijk toch weer tot deze aloude 'maatschappelijke deugden', die mede gebaseerd zijn op de uitgangspunten van de christelijke ethiek, te herleiden zijn.

Op basis van bovenstaande aandachtspunten hebben wij een mogelijke criterialijst ontwikkeld, bedoeld voor het beoordelen van normen- en waardeaspecten in mvt-leergangen. Deze lijst treft u hieronder aan.

Normen en waarden

ja enigszins nee

1. Besteedt de leergang significante aandacht aan:
 - a. Affectieve ontwikkeling
 - b. Coöperatief werken
 - c. Verschillen tussen individuen
 - d. Verschillen tussen culturen
2. Wordt de tekstkeuze (lezen en luisteren) significant gekarakteriseerd door
 - a. Zorgzaamheid/behulpzaamheid
 - b. Solidariteit met anderen
 - c. Aandacht voor verschillende leeftijdsgroepen
 - d. Afbeeldingen van andere culturen (ook vanuit die andere culturen zelf)
 - e. 'Andere' waarden dan die samenhangen met 'consumentistisch' gedrag
 - f. Realistische weergave van 'moederlanden'
3. Weerspiegelt de leergang algemeen aanvaarde waarden m.b.t. persoonlijke ontwikkeling, zoals
 - a. Respect voor jezelf en anderen
 - b. Verantwoordelijkheid voor eigen keuzes en de samenleving om je heen
 - c. Verdraagzaamheid binnen en buiten je eigen belevingswereld
 - d. Gemeenschapszin
 - e. Kritisch kijken naar maatschappelijke verhoudingen
 - f. Zelfreflectie over eigen opvattingen en gedragingen

Aanbevelingen

Uiteraard is er veel en uitgebreid onderzoek naar normen en waarden binnen mvt-leergangen mogelijk. Daarbij zou naar allerlei verschillende facetten kunnen worden gekeken. De manier waarop een leer-gang normen en waarden met betrekking tot persoonlijke ontwikkeling weerspiegelt, komt ook tot uiting in de plaats die het coöperatief werken inneemt, in de manier waarop met de affectieve ontwikkeling van leerlingen rekening wordt gehouden, in de aandacht die verschillen (tussen individuen, culturen enz.) krijgen. Het zal duidelijk zijn dat der-

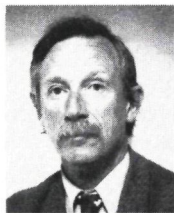
gelijk vergelijkend onderzoek buiten het bestek van dit artikel valt. Op grond van het vooraangaande willen we de volgende (voorzichtige) conclusies trekken, die we ook als aanbevelingen willen zien:

- Bij een evenwichtige keuze komen er teksten in leerboeken die een groot aantal aspecten van het leven in het 'moederland' belichten. Vooral kiezen voor 'jeugdculturele' uitingen zoals deze in jongerentijdschriften zoals *Bravo* e.d. te vinden zijn geeft een zeer eenzijdig, zo niet vertekend beeld van de samenleving waarvan de taal wordt geleerd.
- Door een keuze van teksten die vooral te maken hebben met individuele rechten, normen, interesses en leefwijzen wordt een oriëntatie die universeel-ethisch genoemd kan worden (Kohlbergs fase 6) niet bevorderd. Bij een evenwichtige keuze van teksten kunnen naast de 'ik-aspecten' ook meer algemeen ethisch georiënteerde inhoud en thema's aan de orde komen. Daarmee kan aan de morele ontwikkeling van leerlingen worden bijgedragen.
- Door het vermijden van eenzijdige keuzes wordt het mogelijk via het aangeboden materiaal naar je doelgroep toe te differentiëren. Juist verschillen tussen leerlingen (verschillende leefstijlen, verschillende interesses, verschillende invulling van vrije tijd enz.) vergroten de mogelijkheid om in de klas een zinvolle normen- en waardecommunicatie tot stand te brengen. Daar waar de keuze van je teksten zeer eenzijdig is, wordt die communicatie ook bemoeilijkt, omdat je zo lang niet iedereen zal kunnen aanspreken. Het gevaar is zelfs groot dat je leerlingen door een dergelijke eenzijdige tekstkeuze zult afschrikken. Als je niet zo'n 'vlotte peer' bent als al die leeftijdsgenoten die je in je leerboek tegenkomt, zijn er wellicht weinig mogelijkheden tot identificatie. Datzelfde geldt als je bijvoorbeeld van ballet, klassieke muziek of - om maar wat te noemen - van amateurarcheologie houdt. Een te eenzijdige keuze creëert een cliché-beeld van de veertienjarige, waarbij lang niet iedereen zich thuis en/of prettig zal voelen.
- Inhouden die het mogelijk maken om aan de morele ontwikkeling van leerlingen te werken mogen niet te expliciet worden aangeboden. Normen- en waardecommunicatie zal het meest effectief tot stand kunnen komen, wanneer de thema's die besproken kunnen worden niet al te expliciet aan de orde worden gesteld. Er zou naar gestreefd moeten worden de thematiek steeds zo 'onopvallend' in teksten, opdrachten e.d. te 'verstoppen', dat het gesprek hierover min of meer 'toevallig' tot stand komt.
- Teksten met zeer gevoelige thema's dienen met een grote zorgvuldigheid te worden aangeboden. Worden er zulke thema's aangereikt (zoals in een schoolboektekst waarin het verhaal wordt verteld van een meisje dat kanker heeft), dan moet ervoor worden gewaakt dat er uitsluitend 'talige' opdrachten worden gegeven. Weliswaar zou van docenten verwacht mogen worden dat zo'n tekst niet wordt behandeld alsof het een tekst over de geneugten van vakantie in de Harz is, maar om te verhinderen dat dat toch gebeurt, lijkt het goed dat door de aard van de opdrachten al op voorhand zo veel mogelijk te vermijden. (Het zal duidelijk zijn dat het bij zulke zeer zware thema's heel moeilijk zal zijn deze 'terloops' aan te bieden.)
- Normen- en waardecommunicatie zal in veel gevallen juist aan de hand van fictionele teksten kunnen plaatsvinden. Over deze aanbeveling is de laatste jaren wel het een en ander geschreven (o.a. Mulder & Wijffels 1992). Het is een kenmerk van (goede) literatuur dat de grote thema's juist 'klein', herkenbaar en nabij aangeboden worden. Een van de mooiste voorbeelden hiervoor is Franz Fühmanns 'Das Judenauto' dat door de beschrijving van schijnbaar alledaagse gebeurtenissen in een lagere schoolklas meer over het ontstaan en de oorzaken van rassenwaan en rassenhaat duidelijk maakt dan menige wetenschappelijke verhandeling. Het opnemen van veel fictionele teksten in onze mvt-leergangen lijkt daarom een zeer belangrijke zaak.

Literatuur

- Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse taal, Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie, 1992.
- Fühmann, F., *Das Judenauto*, Leipzig: Philipp Reclam jun., 1965.
- Kohlberg, L., *The philosophy of moral development: moral stages and the idea of justice*, Vol. 1, San Francisco: Harper and Row Publishers, 1981.
- Meijer, D., Lederhosen, bier en wijn. 'Deutschlandbilder' in de leergangen voor de basisvorming, in: *D-Blatt* 5, 8.
- Mulder, J., en M. Wijffels, *Literatuur en persoonlijke ontwikkeling*, Amsterdam: IDO/VU, 1992.
- Ritzen, J., *De pedagogische opdracht van het onderwijs. Een uitnodiging tot gezamenlijke actie*, Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1992.

Arjan Krijgsman

Geboren in 1947. Studeerde Duitse taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Is thans werkzaam bij het Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk van de Vrije Univer-

siteit in Amsterdam en bij de vakgroep Duits van het Christelijk Pedagogisch Studiecentrum.

Adres: Rietschoot 153, 1511 WG Oostzaan.

Jan Mulder

Geboren in 1948. Studeerde Engelse taal- en letterkunde aan de Universiteit Utrecht. Is werkzaam bij het Instituut voor Didactiek en Onderwijspraktijk van de Vrije Univer-

siteit in Amsterdam en bij de Christelijke Hogeschool Windesheim. Schreef o.a. *Literatuur en persoonlijke ontwikkeling*.

Adres: IDO/VU. De Boelelaan 1115, 1081 HV Amsterdam.